

УДК 028.01/.02+004.738.5:655.41



*Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України,
професор*

Читання, соціальна нерівність, електронна книга

Проблема читання. Незважаючи на стабілізацію показників книговидавання і продажу книг, що намітилася, загальносоціальний прогноз популярності читання в світі важко назвати оптимістичним. "Соціальні дослідження останніх років свідчать — читання більше не відіграє виняткової ролі в житті суспільства і втрачає статус престижного заняття в усіх індустріально розвинених країнах. У зв'язку з цим стала розповсюджуватися вторинна неписьменність (синдром, коли люди уміють читати, але не розуміють значення прочитаного), яку також називають кризою читання. Наприклад, у США сьогодні налічується майже 40—50 млн повторно безграмотних, у Німеччині їх приблизно 3—4 млн. У Росії ж кількість людей, які взагалі не беруть книгу в руки, зросла з 20% у 1996 році до 35% у 2009 році. Активно читають у нашій країні всього 23% жителів", — відзначив Генеральний директор видавництва "Ексмо" О. Новіков, виступаючи 2 вересня 2010 року з доповіддю на конференції "Книжковий ринок 2010: стагнація або стабілізація", що відбулася в рамках XXIII Московської міжнародної книжкової виставки-ярмарку.

У зв'язку з цим, щоб уникнути стагнації книжкової галузі в глобальному розумінні, все актуальнішими стають широкомасштабні соціальні програми популяризації читання.

"Масштабні програми підтримання читання проводяться в більшості європейських країн з кінця 1980-х років. У деяких з них, наприклад, у Франції, вирішення цієї проблеми взяло на себе Міністерство культури і уряд", — повідомив гендиректор "Ексмо", згадавши також про такі європейські акції, як "Євросоюз читає" та інші.

"Один із чинників успішної пропаганди читання — спільні, злагоджені зусилля держави і приватного бізнесу, — впевнений О. Новіков. — У цьому випадку вдається не тільки уповільнити або зупинити процес падіння інтересу до читання, а й спрямувати читацький інтерес у позитивну сторону".

Проте є ще один аспект проблеми читання, пов'язаний з умінням читати. Кількість назв книг нині збільшилась, у порівнянні з 1990 роком, утричі. Тому щоденне спілкування з новими виданнями змушує обережно ставитись до їхнього читання. Книги, різноманітні за жанрами, цікаво написані, викликають бажання кинути все і читати, читати, читати... Але ось тут і виникає проблема, що читати і як читати, адже можна потонути в цьому морі чудових книг, які приваблюють грандіозністю поставлених у них проблем і простотою їхнього вирішення. Тому-то варто читати, думаючи, й думати про те, що читати...

Мене часто запитують: "Ви багато пишете і, мабуть, багато читаєте?" — "Так!" — "А як Ви вважаєте — зникне традиційна книга в паперовому варіанті, чи ні?" Мене й самого цікавить це питання. Аналізуючи власний процес творчості, прихожу до висновку, що нові ідеї виникають тоді, коли я читаю традиційну книгу, тобто паперову. Можливо, це пов'язано з тим, що з дитинства читаю паперові книги, а може й ні.

У ході роздумів над цими питаннями, я ще раз замислився над проблемою читання. Для чого людина читає книгу? Щоб отримувати нові знання? Але при хаотичному читанні через певний час знання втрачаються, тому навіщо ж читати? Згаяти час? Це не раціонально, тому варто вчитися читати так, щоб накопичувати знання і не втрачати їх.

Що я розумію під читанням? Я знаю чимало читачів, які "читають" нескінченно багато — книгу за книгою, букву за буквою; і все-таки я не назву їх інакше, як тільки "начитаними". Звичайно, люди ці володіють великою кількістю "знань", але їхній мозок абсолютно нездатний що-небудь правильно засвоїти, зареєструвати і класифікувати сприйнятий матеріал. Більшість із них абсолютно не володіють мистецтвом відділяти в книзі цінне від непотрібного, необхідне тримати в голові, а зайве, якщо можливо, просто не бачити і аж ніяк не обтяжувати себе баластом.

Адже і читання не є самоціллю, а тільки засобом до мети. Мета — допомогти людині одержати знання в тому напрямі, який визначається її здібностями і її цілеспрямованістю. Читання дає людині ті інструменти, які потрібні їй для її професії, незалежно від того, чи йдеться про просту боротьбу за існування або про задоволення вищого призначення. Але, з іншого боку, читання покликане допомогти людині розширити загальний світогляд. Проте в усіх випадках необхідно, щоб зміст прочитаного не відкладався в мозку в порядку змісту книги. Завдання не в тому, щоб обтяжувати свою пам'ять прочитаним у певній кількості книг. Треба добиватися того, щоб у рамках загального світогляду їхня мозаїка знаходила собі відповідне місце в розумовому багатстві людини і допомагала їй зміцнювати і розширювати свій світогляд.

Інакше в голові читача — тільки хаос. Механічне читання виявляється абсолютно даремним, що б не думав про це той читач, який "наковтався" книг. Іноді він якнайсерйоз-

ніше вважає себе "освіченим", уявляє, що добре пізнав життя, що він збагатився знаннями, а насправді, у міру здобуття такої "освіти", все більше й більше віддаляється від своєї мети.

Хто так працює над собою, тому ніколи не вдасться використовувати свої хаотичні "знання" для певної мети, що виникає перед ним у потрібний момент. От читання й перетворюється для такого читача на баласт, а прочитане не приносить ніякої користі. І хоча життя багато разів спрямовуватиме його на те, щоб узяти з книг дійсно цінне, такий читач зуміє тільки послатися на таку-то сторінку прочитаного, але не зуміє застосувати його в житті. У кожну критичну хвилину такі "мудреці" у поті чола шукають у книгах аналогій і паралелей і, звичайно, неминуче потрапляють пальцем в небо.

Та ж людина, яка уміє правильно читати, зможе будь-яку книгу, будь-яку газету, будь-яку прочитану нею брошуру використовувати раціонально, візьме з неї все дійсно цінне, все те, що має не тільки скороминуще значення. Вона зуміє розділити і засвоїти отриманий новий матеріал так, що це допоможе їй уточнити або поповнити те, що вона вже знала раніше, одержати інформацію, що допомагає обґрунтувати правильність своїх поглядів. Якщо перед такою людиною життя раптово поставить нові питання, її пам'ять вмить підкаже їй з прочитаного те, що потрібне саме у цій ситуації. З того матеріалу, який нагромадився в її мозку протягом десятиріч, вона зуміє швидко мобілізувати потрібне для з'ясування поставленої нової проблеми і для правильного її вирішення.

Тільки таке читання має сенс і мету.

Наприклад, той політик чи викладач, який не зуміє завоювати прочитаний матеріал, наштовхнувшись на заперечення, ніколи не зможе достатньою мірою переконливо захищати свій погляд, хоча б цей погляд був тисячу разів правильний і відповідав дійсності. У кожній дискусії пам'ять неодмінно підведе такого оратора, у потрібну хвилину він не знайде ні аргументів для підтвердження власних тез, ні матеріалу для спростування доказів супротивника. Якщо йдеться про того, хто може осоромити тільки самого себе, то це ще гірше: набагато гірше, коли сліпа доля зробить такого всезнаючого і водночас нічого не знаючого пана керівником держави.

Щодо мене, то я вже з ранньої молодості прагнув читати саме правильно. На щастя, мені в цьому допомагали і пам'ять, і розуміння. Стосовно цього період моєї юності в місті Ніжині був для мене особливо продуктивним і цінним. Сприйняття повсякденного життя давало мені поштовх до поглиблення у вивченні найрізноманітніших проблем. Діставши можливість обґрунтувати теорію практикою і теорію перевіряти на практиці, я застеріг себе від того, що теорія змусила мене відірватися від життя, а практика позбавить здатності узагальнення. Я читав тоді дуже багато і читав ґрунтовно. Весь вільний час, який залишався у мене від навчання і спорту, цілком йшов на це заняття. Протягом декількох років я створив собі відповідний запас знань, яким "харчуюся" й понині.

Більше того, тоді у мене склалось свідоме уявлення про світ, я виробив собі світогляд, який став "гранітним" фундаментом для мого теперішнього світогляду. До тих поглядів, які я виробив собі тоді, мені довелося згодом додати тільки небагато чого, змінювати ж нічого не довелося.

Зараз я твердо переконаний у тому, що всі творчі ідеї людини у загальних рисах з'являються уже в період її юності, наскільки взагалі ця людина здатна творчо мислити. Я розрізняю тепер мудрість старості, яка є результатом більшої ґрунтовності, обережності та досвіду довгого життя, і геніальність юності, яка щедрою рукою кидає людству цілоти ідеї й думки, хоча іноді й у незакінченому вигляді. Юність дає людству будівельний матеріал і плани майбут-

нього, з яких потім більш мудра старість робить цеглу і зводить будівлі, оскільки так звана мудрість старості взагалі не стоїть на заваді геніальній юності.

Однією з причин виникнення проблеми читання є соціальна нерівність. Сьогодні людину цінять не за розум, а здебільшого за розмір гаманця, і відштовхуюча убогість, що, турбуючись про розмір гаманця, більшість з сучасних багатіїв не читає книг. Ті ж, хто хоче читати, не можуть купувати книги через відсутність грошей. І все це відбувається на фоні занепаду бібліотек, що не мають коштів на поновлення фондів.

Проблема соціальної нерівності. Київ уже на початку ХХІ сторіччя належав до міст найбільшої соціальної нерівності. Розкіш, з одного боку, і відштовхуюча убогість, що б'є в очі, — з іншого. В центрі міста, у його внутрішніх кварталах можна було з особливою виразністю відчувати биття пульсу сорокашестимільйонної країни з усіма сумнівними чарами погано розбудованої держави.

Армії депутатів, державних чиновників, урядовців, художників і вчених протистоїть ще більша армія торговців на ринках, робітників, вчителів, письменників і селян; незчисленному багатству аристократії і банкірів — жадлива бідність. На майдані Незалежності у будь-який час дня можна побачити сотні блукаючих безробітних.

Навряд чи в якому-небудь іншому українському місті в цю пору можна з великим успіхом вивчати соціальну проблему. Не треба тільки обдурювати самих себе. Це "вивчення" неможливе зверху вниз. Хто сам не побував у лещатах задушливої убогості, той ніколи не зрозуміє, що означає це пекло. Якщо вивчати соціальну проблему зверху вниз, нічого, окрім поверхневого базікання і брехливих сентиментів, не вийде, а те й інше тільки шкідливе. Перше — тому, що не дає змогу навіть дістатися до ядра проблеми, друге — тому, що просто проходить повз неї. Я, справді, не знаю, що гірше: повна неувага до соціальної потреби, яка характерна для багатих "шасливців" і для багатьох тих, які достатньо заробляють, щоб безбідно жити; або зневажлива і водночас надзвичайно нетактовна поблажливості до "бідного брата", характерна для багатьох з тих панів чоловічої і жіночої статі, для кого і співчуття до "народу" є справою моди. Ці люди грішать набагато більше, ніж вони, при повній відсутності такту у них, навіть не можуть собі уявити, наскільки образлива така поблажливості. Не дивно, що результатом такого їхнього спілкування з "бідним братом" абсолютно мізерний, а часто прямо негативний. Коли народ на таке звернення відповідає природним відчуттям обурення, ці добрі пани завжди сприймають це, як доказ його невдячності. Що суспільна діяльність цих панів з цим не має нічого спільного і не потрібно розраховувати ні на яку подяку, бо її завданням є не розподіляти милості, а відновлювати право, — подібна думка їм і в голову не приходить.

Суспільну діяльність ніколи і ні за яких обставин не потрібно зводити до смішної і безцільної добродійності, її необхідно зосереджувати на викоріненні тих споконвічних недоліків в організації нашого господарського і культурного життя, які неминуче приводять або принаймні можуть приводити окремих людей до звироднілості. Хто погано розуміє справжні причини цих суспільних явищ, той саме цим і ускладнює їх, вагаючись, чи потрібно застосувати найжорсткіші засоби для знищення цих небезпечних для державного життя явищ.

Тільки коли надходить час, коли влада не відчуває себе винною за все це зло, люди знаходять необхідний внутрішній спокій і силу, щоб жорстоко і нещадно вирвати всю "згубну" траву на суспільному полі. Сьогоднішньою українською державою майже не вироблено ніякого соціального законодавства; його слабкість в боротьбі проти всіх цих процесів звироднілості прямо-таки впадає в очі.

Куди тут уже до читання чи електронної книги...

Щодо "національної гордості". Важко сказати, що людей більше обурює: економічні біди навколишнього середовища, низький етичний і моральний рівень суспільства чи ступінь його культурного падиння. Як часто наші демократи обурюються, коли їм від власне нещасного волоцюги доводиться почути заяву, що йому врешті-решт байдуже, українець він чи ні, що він скрізь відчуває себе однаково добре або погано, залежно від того, чи має він шматок хліба.

З приводу цього недоліку "національної гордості" в таких випадках багато моралізують, не шкодуючи міцних висловів. Але чи багато розмірковували ці національно горді люди над тим, чим власне пояснюється та обставина, що самі вони думають і відчувають інакше. Чи багато думали вони над тим, з яких окремих приємних спогадів у культурному житті складається їх враження про велич Батьківщини, нації, яке й стало підґрунтям приємного відчуття, що належиш саме до цього Богом обраного народу? Чи подумали вони про те, наскільки ця гордість за свою Вітчизну залежить від того, з чим вони мали реальну нагоду ознайомитися в усіх сферах її життя та діяльності, чи виникло після цього у них почуття її величі?

Нашим політичним діячам варто хоча б на двадцять першому році відродження Української держави задуматися над тим, в яких до смішного малих розмірах створені ці реальні передумови для нашого "народу"? Хай не приводять нам того аргументу, що і в інших країнах справа йде так само, але там народ дорожить своєю Батьківщиною. Але це не виправдання нашої бездіяльності. Однак це не так, бо те, що ми у німців, наприклад, називаємо вихованням "шовініста", насправді є не чим іншим, як тільки надмірним підкресленням величі Німеччини у всіх галузях культури або, як німці люблять говорити, "цивілізації". Молодого німця виховують не в "об'єктивності", а в найсуб'єктивнішому ставленні, яке тільки можна собі уявити, до всього того, що підкреслює політичну або культурну велич його Батьківщини.

Таке виховання, звичайно, потрібно відносити тільки до найзагальніших, великих питань, і співвітчизників потрібно виховувати так, щоб викликати відповідне відчуття, звертаючись до історичної пам'яті, розвиваючи кращі національні традиції.

А ми не тільки не використовуємо нагоди зробити необхідне, але ще й руйнуємо, знищуємо той невеликий обсяг знань, що мали щастя отримати в школі. Якщо злиденне життя і нещастя не стерли з пам'яті народу всі кращі спогади про минуле, то ми все одно стараємося політично отруїти наших співгромадян, щоб вони забули про них.

А наші богобоязливі демократи ще при цьому дивуються, чому в "громадянина" немає достатнього національного ентузіазму. Наше високоосвічене суспільство спокійно дивиться на те, як у театрі та в кіно, у "брудній" літературі і сенсаційних газетах день за днем отруюють народ. І після цього демократи обурюються, чому маси недостатньо етичні.

Пониження освітнього рівня українського народу, його поділ на два класи: багату меншість і бідну більшість, безумовно, веде до соціального вибуху. Дивно, що цього не розуміє новий клас багатих олігархів. Увесь світ збурений і веде боротьбу (поки що цивілізовану) проти багатіїв. Що ж буде далі при такій кількості безробітних у світі і зокрема в Україні? Хто ж буде купувати книги і читати, хто?

Електронна книга. Зміни, що їх принесла з собою цифрова ера, призвели не тільки до створення електронних копій книг, а й до мультимедійних проєктів, друку за вимогами.

Книговидання досить консервативна сфера діяльності і у своїй більшості максимум, на що йдуть видавці, — *оцифрування друкованих книг*. Специфіка електронної книги — її

доступність на будь-яких пристроях: рідерах, планшетниках, мобільних пристроях, електронних публікаціях (e-pub), що дає можливість реалізувати цю принципову зміну в характері читання, яку принесла цифрова революція. Крім того, e-pub збагачує тексти додатковою інформацією. Проте для підручників основною платформою, наприклад, у США, залишається комп'ютер, оскільки для навчального контенту особливо важлива інтерактивність, можливість самоперевірки, зручність отримання і доступність додаткової інформації.

На ранніх етапах цифрової революції видавці розуміли під електронною книгою факсимільне відтворення паперової. Проте сьогодні погляд на електронне видання, способи подання контенту кардинально змінюються. Йдеться про оцифрування коміксів, які виглядають на комп'ютері зовсім по-іншому, ніж на мобільному телефоні. По-іншому здійснюється навігація, інше масштабування зображення.

Технологічні можливості нового покоління планшетників і смартфонів уможливили перегляд аудіо і відео, інтегрованих у текстовий контент. Доступність Інтернету дала можливість додавати в книги зовнішні посилання. Розвиток соціальних мереж — поштовх для колективної творчості. Уже є приклади цікавих проєктів, побудованих за принципом wiki, коли платформа і стрижневий контент створюються видавцем і доповнюються на регулярній основі зусиллями спільноти. Еволюція ЕК буде йти за двома основними напрямками. Створюватимуться нові продукти для графічного контенту, що передбачають постійне оновлення і розширення навігаційних можливостей. А текстові книги отримають додатковий мультимедійний компонент і можливість переходу на зовнішні ресурси.

Друкування за вимогою. За даними міжнародного підприємства "Jouve", що має представництва на європейському континенті, у США і Китаї, однієї з найбільших у світі компаній, що працює у сфері електронного контенту, попит на друкування за вимогою зростає приблизно вдвічі за рік. Зміни відбуваються надзвичайно швидкими темпами, і "за вимогою" друкується велика кількість різних продуктів. Піднесення спостерігається, наприклад, у виданні коміксів. Надзвичайно популярні фотоальбоми, вони використовуються як своєрідний маркетинговий інструмент. Компанія "Jouve" щоденно відвантажує 5 тисяч книг.

Найзатратнішою частиною при організації друкування "за вимогою" стало програмне забезпечення (софт): управління замовленнями, можливість розповсюдження книг різними каналами, управління клієнтською базою. На налаштування всієї цієї системи компанія "Jouve" витратила 4 млн євро¹.

Друкування "за вимогою" будується на трьох бизнес-моделях.

1. У першому випадку це модель, що забезпечує виконання замовлень кінцевих споживачів. Замовлення надходять від компаній, що пропонують послуги, наприклад, по самвидаву. Завдання компанії — роздрукувати книгу із надісланого файлу і відвантажити її клієнту. При цьому файли не зберігаються в базі компанії.

2. Друга схема — "друкарні—склад" — передбачає взаємодію з книгорозповсюджувачами, які отримують замовлення від кінцевого споживача і переадресовують їх до компанії. У цьому випадку відбувається практично додрукування раніше виданих і проданих книг із файлів, що зберігаються у базі даних компанії. Для книгарень роздрібно додрукування видань — це можливість оптимізувати управління запасами, для видавництва — скорочення повернень і вивільнення оперативних коштів.

3. Третя модель передбачає тісну співпрацю з іншими установами і друкування для них книг, звітів, каталогів та юридичної документації.

¹ Книжная индустрия. — 2011. — № 10, декабрь. — С. 69.

Короткий аналіз технології ЕК свідчить про зміну традицій, що існують понад 500 років. Тому при переході на виготовлення ЕК видавництвам необхідно визначитися з "цифровою" стратегією і знайти максимально економічне рішення для її реалізації. Видавці мають вирішити, чи інтегрувати цифрові процеси в існуючу структуру, чи віддати їх на аутсорсінг, чи будуть використовуватися онлайн-системи і з якою метою тощо.

Важливою проблемою є зниження вартості виробництва електронного контенту. Для цього варто розробляти стандартні рішення, створення шаблонів, які замовник у подальшому зможе використовувати, мінімально змінюючи під різні продукти тощо.

Ведучи мову про цифровий контент, неможливо обійти тему піратства, що було завжди проблемою. Ринок електронної книги в Україні не сформований, а головне незахищений. У цій ситуації маємо ось що: якщо текст книги потрапляє до "піратів", автор не має жодної можливості отримати хоч невеличкий прибуток від її циркуляції в Інтернеті. Єдиний спосіб вирішити проблему піратства — створення такого контенту, який важко чи неможливо скопіювати.

Книжкова індустрія знаходиться на порозі глобальних перемін. Зможуть видавці ефективно перебудувати свої біз-

нес-проекти, чи отримають вони такі прибутки від продажу електронного контенту, що перекриють збитки ринку паперової книги, — ці питання вкрай актуальні для всієї книговидавничої галузі.

Структура наукових і соціальних комунікацій сьогодні зазнає радикальних змін. Економічні, юридичні та технічні чинники впливають на еволюцію традиційних видавництв. Нові технології надають величезні додаткові можливості для нових моделей комунікацій. Традиційна модель видавництва, а особливо наукових, що друкують наукові книги і статті, вимагає трансформації. Видавництва і бібліотеки потрапили у так звану "кризу передплати", коли її скорочення, обумовлене зростанням цін при незмінності бюджетів бібліотек, ставить під сумнів саме існування як журналів, так і наукових бібліотек. Ситуацію доповнює зростаюча кількість, особливо в різних галузях науки, учених, які віддають перевагу швидкому розповсюдженню нових результатів через Інтернет і яким не подобаються затримки при публікації в звичайних журналах. Усе більший опір учених викликає політика щодо авторських прав, яку вони розглядають як засіб вилучення їх інтелектуального капіталу.

Надійшла в редакцію 30 січня 2012 року